ARAŞTIRMA VE İNCELEME RESEARCH

Kazakistan'daki Kaynaklara Göre Türk Halklarının Ortak Mirası: Dede Korkut

Common Heritage of the Turkic Peoples According to Kazakh Sources: Dede Korkut

Ali Rafet ÖZKAN[a],
Feride B. KAMALOVA[b],
Orhan SÖYLEMEZ[c]

[a]Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye
[b]Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi Theology Fakültesi, Din Bilimleri Bölümü, Türkistan, Khazakstan
[c]Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü, Kastamonu, Türkiye

Received: 18.09.2023
Received in revised form: 05.10.2023
Accepted: 10.10.2023
Available online: 21.12.2023

Correspondence:
Ali Rafet ÖZKAN
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Ankara, Türkiye
ozkanarafet@gmail.com

ÖZ Kaynakların ortak görüşüne göre Dede Korkut, Sır Derya bölgesinde yaşayan büyük bir düşünür, şair ve bestecidir. Korkut, Oğuz-Kıpçak arasındaki sosyal ve siyasi problemlerin çözümünde bir rehber görevini üstlenmiştir. O, memleket içindeki düzeni koruyan, gelenek ve göreneklere göre hareket edilmesini sağlayan bilge bir kişiliktir. Dede Korkut'un hayatta önemli bir iz, edebi ve müzikal miras bırakan tarihî bir kişilik olması, araştırmaya temel oluşturmaktadır. Dede Korkut, ulusun birliğini sağlamlaştıran dahi bir şahsiyet, Türk bakış açısını oluşturan parlak bir düşünür ve dünya entelektüel kültüründe kendine has yeri olan bir filozof ve hümanisttir. Bu araştırma ise Dede Korkut ile alakalı efsaneler içinde onun üç farklı özelliğine dikkat çekmektedir. Evvela Oğuz-Kıpçak boyundan çıkan bir "baksı"dır. İkinci olarak o bir "küyşi"dir. Dombırası veya kopuzu (komuz) ile dolaşan ve ezgiler besteleyen bir sanatkârdır. Üçüncüsü ise Oğuz-Kıpçakların hayatını tasvir eden ebedî ve edebî-tarihî miras bırakan ünlü bir "cırav"dır Tüm Türk halklarının anılarında, kaderiyle, tarihiyle, efsaneleriyle, kulağa hoş gelen kopuzunun hüzünlü nağmesiyle meşhur olan Dede Korkut mirası, günümüze kadar aktarılarak yaşatılmaktadır. Dede Korkut'un zengin mirası hakkında daha fazla şey öğrenmek sosyal bir talebe dönüştüğü için, toplumsal bilincin oluşumunu, onun modernizasyonunu, ulusal kimliğin oluşumunu ve halkın maneviyatı üzerindeki etkilerini modern Kazak toplumunda gerçekleşen değişiklikler ışığında tanımlamak, bu araştırmanın özgün yanıdır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut; destan; ezgi; filozof; şiir; baksı

ABSTRACT According to the common opinion of the sources, Dede Korkut is a great thinker, poet and composer who lived in the Sır Derya region. Korkut served as a guide in solving the social and political problems between Oghuz-Kipchak. He is a wise personality who maintains order in the country and ensures that everyone acts in accordance with traditions and customs. The fact that Dede Korkut is a historical figure who left an important mark in life and a literary and musical legacy forms the basis of the research. Dede Korkut is a genius figure who strengthened the unity of the nation, a brilliant thinker who created the Turkish perspective, and a philosopher and humanist who has his own place in the world intellectual culture. This research draws attention to three different features of Dede Korkut among the legends related to him. First of all, it is a "baksı" originating from the Oghuz-Kipchak tribe. Secondly, he is a "köyşi". He is an artist who travels with his dombra or kobyz and composes melodies.The third is a famous "cirav" who left an eternal and literary-historical legacy depicting the life of the Oghuz-Kipchaks. The legacy of Dede Korkut, who is famous for his destiny, history, legends and the sad tune of his sweet-sounding kobyz, is kept alive in the memories of all Turkish people until today. Since learning more about the rich heritage of Dede Korkut has become a social demand, it is the originality of this research to describe the formation of social consciousness, its modernization, the formation of national identity and its effects on the spirituality of the people in the light of the changes taking place in modern Kazakh society.

Copyright © 2023 by İslâmî Araştırmalar

Keywords: Dede Korkut; epic; melody; philosopher; poem; baksi

EXTENDED ABSTRACT

In this research, various theories about the life period of Korkyt Ata are considered. Particularly, most studies examine that Korkyt Ata was born in the early 10th century as a descendant of the Oguz-Kipchak tribe and lived on the territory of the Syr Darya. The paper reports that in the historical chronicle of Rashid ad-Din "Zhamig At-Tauarikh", Korkyt Ata was originally from the Kayi tribe, and in the "Turkic Annals" of Abulgazy his origin comes from the Bayat, he died at the age of 95 and was a vizier of the Oghuz rulers. A. Divaev and other scientists note in their works that there is a grave of Korkyt-ata near the Syr Darya. A. Konyratbaev's research reported that Korkyt-Ata died in the early 11th century and in the works of A. Margulan that he lived between the 7th and 8th centuries. Dede Korkut is a great thinker, poet and composer living in the Sir Derya region. Dede Korkut comes from the Bayat branch of the Oğuz tribes on the father's side and the Kipchak on the mother's side. Sources claim that Korkut's father was a person named Karakoca known in the Oguz tribe. Korkut served as a guide in solving the social and political problems between Oğuz and Kipchak tribes. He is a wise personality who preserves the order in the country and ensures the acts according to tradition and customs. The basis of this work consists of a historical person who left a mark in the life of Korkyt Ata, behind which remained a literary and musical heritage. The primary basis of the study is Korkyt Ata - an outstanding figure who strengthened the unity of the people, a scientific thinker, the founder of the Turkic worldview, a philosopher-humanist, who has his place in the world of mental culture. The author emphasizes three types of art that stand out from Korkyt Ata legends. Firstly, he is an outstanding shaman, priest and holy person of the Oguz-Kipchak ethnic group. Secondly, he is a musician, the creator of the first Kobyz motive. Thirdly, he is the famous zhyrau, the literary and historical heritage of which reflects the Oghuz-Kipchak life style. The importance of this study that Korkyt is from the Oguz family and the founder of musical art. An objective of this study is to systematize the spiritual heritage of Korkyt Ata, a brilliant thinker of the great steppe in a religious, phenomenological, historical, literary and folklore context; the revival of spiritual continuity through the study of the sacred land and ancient Turkic culture. The methodological approach taken in this paper is a mixed methodology based on a comparative analysis of Korkyt Ata's lifetime with the analysis of historical data. According to studies, one can assume that Korkyt Ata lived in the process of converting one religion into another. Many sources indicate that Korkyt Ata was a religious representative in terms of shamanism and some sources suggest that he converted to Islam with its arrival on the territory at that time. The paper describes in detail the integration process of two religions by Korkyt, who left us with an idea of the meaning, fleetingness and eternity of human existence on earth. The study offers some important insights into the rich heritage of Korkyt Ata, which has a social relevance, in accordance with the changes taking place in modern society, affecting the formation of public consciousness, its revival, and the formation of national identity and spiritual issues of the people.

Araştırmanın amacı, Türk halklarının ebedi paha biçilmez manevi değeri sayılan Dede Korkut'un mirasını ve onun hayat felsefesini tematik, içerik ve analitik tahlillere dayanarak incelemektir. Bu inceleme neticesinde büyük Bozkır'ın bilge düşünürü olan Dede Korkut'un manevi mirasını; dini-fenomenolojik, edebi, folklorik ve tarihi açıdan sistemleştirilmiş, Dede Korkut'un yaşadığı topraklar, eski Türk dini ve kültürü içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dede Korkut Kitabı (Dedem Korkudun Kitabı) üzerine dünyaca tanınmış Türkologlar önemli çalışmalar yapmışlardır. İleride de üzerinde durulacağı gibi W. Radloff, Jirmunsky gibi Rus, Ettore Rossi ve Alessio Bombaci gibi İtalyan, Joachim Hein gibi Alman, A. Divayev, A. Konıratbayev, A. Marğulan gibi Kazak, Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan, Tahir Alangu, Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay, Mustafa Kaçalin gibi pek çok Türk bilim insanı bütün ayrıntıları ile incelemişler ve bilimsel çalışmalar yayınlamışlardır. Orhan Şaik Gökyay'ın ilk baskısını 1973'te yapan Dedem Korkudun Kitabı adlı çalışması bunların arasında en kapsamlı çalışma olarak araştırmacıların elinin altında bulunmaktadır. Gökyay bu bilimsel çalışmasında Batı Türkistan veya başka bir ifade ile Anadolu coğrafyasında bilinen adıyla Dede Korkut veya Kazakistan'ın da aralarında bulunduğu Orta Asya halkları arasındaki bilinen ismiyle Korkut Ata'nın, "Kazak halkı arasında bir Müslüman Kazak ermişi olarak" tanındığını söyler. Yine aynı kaynak onun "mezarının şifa bekleyen hastaların da ziyaret ettikleri" bir yer olduğunu ilâve eder. Kısaca verilen bu bilgiler ışığında yapılan çalışmada, adı bir efsaneye dönüşen Dede Korkut ile tarihi kaynakları, sanatsal hayatının gelişim süreci ve Türk dünyasındaki önemi ele alınmaktadır. Dede Korkut'u araştıran Batılı, Rus ve Kazak bilim adamlarının eserleri yeni bir bakış açısıyla incelenmektedir.

Bu çalışmada tarih, filoloji, fenomenoloji ve karşılaştırma metotları kullanılmıştır. Dede Korkut'un yaşadığı döneme dair karşılaştırmalı incelemeye göre, Dede Korkut'un İslam öncesi geleneksel Türk dininden İslam'a geçiş sürecinde yaşadığı tahmininin mümkün olabileceği kanaati pekişmiştir. Çünkü birçok kaynak Dede Korkut'u Geleneksel Türk dininin temsilcisi olarak ve şamanistik bağlamında ele alırken bazı kaynaklar, o dönemde İslam'ın bölgeye gelişinin bir sonucu olarak İslam'ı benimsediğini ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra makalede, Dede Korkut'un iki dini nasıl birleştirdiği ve dünyadaki insan hayatının anlamı, faniliği ve sonsuzluğu hakkındaki fikirleri de ele alınmıştır. XV. yüzyılda yazıya geçirilen Dede Korkut Kitabı;

> *"Oğuz kabilesinin Bayat boyunda Dede Korkut adında bilgili ve eşsiz bir kişi varmış. Tanrı'nın izniyle sağlam tahminlerde bulunurdu. Oğuz kabilelerindeki en zor sorunları çözerdi. Durum ne olursa olsun, Dede Korkut'a danışmadan halk herhangi bir işe başlamazdı. Ülke onun tüm emirlerini yerine getirirdi"*

diye başlar.[1]

Reşîdüddin Fazlullāh-ı Hemedânî'nin Câmiu't-Tevârih, Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Terâkime, A. Divayev, A. Konıratbayev, A. Marğulan'ın çalışmalarında onun VIII. yüzyılda Sır Derya bölgesinde yaşayan büyük bir düşünür, şair ve besteci olduğu belirtilir. O, memleket içindeki düzeni koruyan, gelenek ve göreneklere göre hareket edilmesini sağlayan bilge bir kişiliktir.

Bilimsel kaynaklara göre Korkut, gizemli bir kişiliğe sahip *baksı*, ileri görüşlü *evliya*, *ezgi ustası*, *şifacı*, *cıraw* (şair-hikâyeci), kabileler danışmanı ve zorluklarla başa çıkabilen bir kişi olmuştur. Baksılık, sıradan insanların sahip olamayacağı ve tanrı veya üstün ruhlar tarafından seçilen birinin sahip olabileceği bir özellik olarak bilinir. Kaynaklara göre de "baksılık" çok özel bir hususiyettir. Mesela kolayca ulaşılabilecek bir kaynağa göre "…Baksı sözcüğü Türk, Altay ve Moğol mitolojisinde ve halk kültüründe genel olarak şaman anlamına gelir. Bahşı, Bağşı, Bahçı, Bakşı olarak da söylenir. Moğollar "Böğe" veya "Büge" derler. Aslında Kam (şaman) kavramından daha geniş kapsamlıdır."[2] İslam dininden önce Avrasya'ya yayılan Türk halklarının ortak dini Tengriizm yani Tanrıcılık'tır. Kazak araştırmacı Şokan Velihanov'a göre İslam dini, Korkut'un yaradılışına yabancı gelen bir dindi. O, göçebeler toplumunun hayat biçimi hâline gelen Gök Tengri/Tanrı dininin seçkin bir temsilcisi, kopuz çalmayı ve destanlar söylemeyi öğreten ilk "baksı" idi. Yani, Tengri dininin ana düşünürü idi.[3]

İslam'ın bu coğrafyada yayıldığı dönemlerde bozkırın göçebe halkının geleneksel Türk inancı, karşılaştığı bu yeni dine karşı mukavemet göstermiştir. İnsanlık tarihi ve de dinler tarihi, hiçbir milletin karşılaştığı yeni dine topluca ve kolayca geçmediğini göstermektedir. Her ne kadar bazı Türk boyları İslam'ı kolayca kabul etmiş olsa da esasen Türkler de İslam'a hemen geçmemiş, takribi üç asır süren bir direnç göstermiştir. Bazı Türk boylarının İslam'ı kolay ve topluca kabul etmiş olması bu gerçeği değiştirmez. İşte bu noktada Dede Korkut gibi toplumun manevi lideri konumundaki kişilerin, düşünceleri, fikirleri, nasihatleri karşılaşılan bu yeni dini özümseme noktasında önemli katkılar sağlamıştır denebilir.

Yapılan analizler neticesinde, Dede Korkut'un yüzyıllar boyunca halk ağzında kutsal bir kişilik, bilge, tanınmış bir şair, ezgi ustası, halk efsanelerinin bir kahramanı olduğu ve kendi döneminde ileri görüşlülüğüyle iz ve arkasında büyük bir miras bırakan tarihi şahsiyet olduğu söylenebilir. Keza Dede Kor-

[1] Baltabay İskakov, Korkıt Ata Kıtabı. (Türkçeden çeviri) Almatı: Jazuşı, 1994, s. 3.
[2] Çiğdem Akyüz, "Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları," *Turkish Studies-International Periodical For The Language*s, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 6/4 Fall 2011, s. 15.
[3] Bkz. Şokan Velihanov, *Bes tomdık şığarmalar jiynağı*. Cilt 1. Almatı: Atamura, 1985, s. 121-123.

kut'un yaşadığı dönemde toplum üzerindeki etkisi açısından İslam'daki velilerin etkisine denk düşen bir güce sahip olduğu söylenebilir.

GENEL BİLGİLER IŞIĞINDA DEDE KORKUT HAKKINDA KAZAKİSTAN'DA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Dede Korkut hakkındaki cır (hikâye) ve destanlar ilk olarak Orta Asya ve Sır Derya boylarında ortaya çıkmış ve halk destan geleneğine göre yüzyıllardır sözlü olarak söylenegelmiştir. XVI. yüzyılda, Korkut adıyla ilgili bu destan yazıya geçirilmiştir.[4]

Konunun bilimsel alanındaki özelliği ve önemi, uluslararası geçerliliği, hâlâ önemini korumaktadır. Çünkü Dede Korkut mirası sadece Kazaklara değil tüm Türk halklarına ait olduğu için uluslararası düzeyde araştırılmaktadır. Örneğin, öncelikle Türkiye, Azerbaycan, Rusya ve daha sonra İtalya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerdeki bilimsel araştırmalar bu önemin en bariz göstergesidir. Bunlar arasında, özellikle, Vasiliy Vladimiroviç Bartold, İvan Vasileviç Aniçkov, Abubakir Ahmetjanoviç Divaev (1986), Aleksandr Meyer, İosif Aantonoviç Kastanye gibi araştırmacılar XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Kazak bozkırının tarihini ve manevi kültürünü inceleyen bilginlerdi. Dede Korkut ile ilgili araştırmaların derinleşmesinde ve dünyaya tanınmasında Aleksandr Yakubovskiy, Vladimir Jirmunskiy, Andrey Kononov, Halık Koroglı'nın çalışmaları önemli ölçüde etkili olmuştur. Ayrıca, Fahreddin Kırzıoğlu, Abdulkadir İnan, Fuad Köprülü ve diğer bilim adamlarının eserleri değerli veriler sunması açısından oldukça zengindir.

1815'te Alman bilim adamı Heinrich Friedrich Von Diez, Dresden Kütüphanesi'nden "Dede Korkut Kitabı'nın" 12 destandan oluşan bir versiyonunu bulduktan ve sekizinci destanı olan "*Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü*" (1815) hakkındaki destanı tercüme edip yayımladıktan sonra bu destan bilim adamlarının dikkatini çekmeye başlamıştır.

Özellikle İtalyan bilim adamı Ettori Rossi'nin (1956) çalışması kayda değerdir. O, Vatikan Kütüphanesi'nde Dede Korkut Kitabı'nın bir başka varyantını bulup (6 destandan oluşur) 1956'da İtalyancaya çevirdi, ardından Dresden ve Vatikan varyantlarını birlikte yayımladı. Bu çalışmada Dede Korkut ile ilgili tüm veriler derlenmiş, yorumlanmış ve Türkçe-İtalyanca sözlük eklenmiştir.

Öte yandan, Dede Korkut ile ilgili kaynakların araştırılmasında büyük emekler sarf eden önemli araştırmacılar, Türk bilim adamlarıdır. 1916 yılında Kilisli Rifat tarafından Dresden varyantı Arapça alfabeli olarak yayımlanmasından sonra, bu konuda birçok tarihsel, etnografik, edebi, folklor ve dil makaleleri ve kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda, Muharrem Ergin ve Orhan Şaik Gökyay'ın eserleri dikkat çekicidir. Ergin, Dresden ve Vatikan nüshaları üzerinde çalışmış ve her iki nüshanın da tıpkıbasımlarını vererek *Dede Korkut Kitabı* (I Giriş-Metin-Faksimile. Ankara 1958), *II* (İndeks-Gramer, Ankara 1963) adıyla neşretmiştir[5]. Gökyay ise, 1938 yılında yayımladığı çalışmasında Dede Korkut ile ilgili dünya verilerini derlemiş ve 1973 yılında dünyanın her yerindeki bu konuyla ilgili bütün araştırmaları bir araya getirerek bin sayfadan fazla olan eserini yayımlamıştır (1973). Verilerin fazlalığı açısından bu eser, oldukça önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır.

[4] Geniş bilgi için bkz. Muharrem Daşdemir, "Dedem Korkut Kitabı. Genel Değerlendirme", *Belleten*, 2010-II, s. 84; Vladimir M Jirmunskiy, *Oğuzskiy Geroiçeskkiy Epos*. Leningrdad: Nauka, 1974, s. 51.

[5] Bkz. Azmi Bilgin, "Muharrem Ergin," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. Basım, Ankara: 2020, c. 1, s. 414-415.

Bu bilgilere Türkiye'de ulaşmak mümkündür. Lakin bu çalışma mevcut bilgilere ilave olarak Kazakistan'da gerek Kazak Türkçesi gerekse Rusça kaynakları değerlendirmektedir. Mesela Şokan Velihanov, A. Divayev, Muhtar Auezov, A. Margulan, A. Konıratbayev, H. Süyinşaliyev, Rahmankul Berdibayev, E. Tursunov, Muhtar Magauin, Mirzatay Joldasbekov, A. Seydimbekov gibi Kazak bilim adamlarının araştırmaları hem Dede Korkut'u hem de onun ismiyle adlandırılan yazılı destanı tarih, folklor ve müzik mirası açısından inceleyen temel kaynaklar sayılır. Ancak farklı yıllarda yayımlanan bu araştırmaların toplanması ve sistemleştirilmesi ve diğer ülkelerde yayımlananlarla karşılaştırılma çalışmaları günümüzde de sürmektedir. Bu çalışmaların nitelikli koordinasyonu amacıyla Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi bünyesinde "Korkut Ata" Araştırma Merkezi kurulmuştur. Bu merkezde Dede Korkut ile ilgili efsaneler ve cırlarda adı geçen şehirlerin yeniden gözden geçirilmesi planlanmış ve Dede Korkut'un manevi mirasını tanıtmak amacıyla tarihi bir müze açılmıştır. Böylece, günümüzde tüm Türk halklarının bilge düşünürü, dünya felsefi öğretisinin atası sayılan Dede Korkut'un kişiliği ve manevi mirası daha da önem kazanarak onun yaşadığı Sır Derya bölgesi Dede Korkut uzmanları için kutsal bir yer hâline gelmiştir.

2019 yılında Dede Korkut kitabının üçüncü nüshası bulundu ve kendisine intikal ettirilen bu nüshadaki "on üçüncü" soylamayı Metin Ekici önce makale sonra da kitap olarak yayınladı. "Türkistan/Türkmensahra" nüshası adını verilen, üçüncü Dede Korkut nüshası el yazmasında diğer iki bilinen nüshadan farklı olarak on üçüncü hikâye olarak "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi"nin anlatıldığı yeni destanî anlatım "soylama"dır veya "boy"dur. Ekici bu yeni Dede Korkut boyunun on üçüncü boy, destan olarak anılması gerekmektedir." demektedir.[6] Kazakistan'daki araştırmacılara geçmeden önce örnek olması için Azerbaycan coğrafyasından önemli bir isim ve onun eserlerinden bahsetmek bu çalışmayı güçlendirecektir.

Dede Korkut hikâyeleri üzerine en önemli çalışmalara imza atan bilim adamlarından birisi de Kemal Abdulla'dır. *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut* adlı çalışması (2013) ile ilgi uyandıran araştırmacı, Moskova'da İlimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü'nde "Dede Korkut Destanlarında Sentaktik Paralelizm" konulu çalışmasını 1977'de tamamladı. *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut* kitabı ile Dede Korkut hikâyelerine daha derinlemesine bakan Kemal Abdulla, daha sonra yayınlanan *Dede Korkut Kitabı'nın Poetikasına Giriş* kitabı (2020) ile de Dede Korkut Kitabı ile Dede Korkut Kitabı metninin hazırlandığı malzemeyi ayrıştırmayı başarmış ve mitolojik yaklaşımları uygulayarak destan içindeki farklı zaman katmanlarını yani kozmik çağdan tarihsel çağa geçişin kodlarını izah edebilmiştir. Araştırmacı bu yaklaşımıyla hikayelerde atılan her mitolojik adımda kaostan kozmoza giden temel yönelişi tespit etmiştir.

Sözlü edebiyat geleneği son derece zengin olan Kazakistan'daki Dede Korkut veya Korkut Ata çalışmaları bütün uzmanlarca dikkate alınması gereken ilmî araştırmalardır.

KAZAK SÖZLÜ HALK EDEBİYATINDA DEDE KORKUT İMAJI

Sözlü halk edebiyatında Dede Korkut'un dünyaya geldiği yer olarak Karaspan Dağı kabul edilmektedir. O dünyaya geleceği sırada annesi yaban atın etine aşermiş ve karnındaki bebeğini üç yıl dokuz gün taşımış. O üç senenin her yılında annesi doğum sancıları çekmiş ve doğuracakmış gibi hazırlıklar yaparak epey sıkıntılar geçirmiş, fakat ilk iki yıl doğum yapamamış. Sonunda üç yıl dokuz gün geçtiğinde Korkut'un annesinin doğum sancıları başlamış. Bu sıradan bir doğum sancısı değilmiş ve aynı gün Kor-

[6] Metin Ekici, "3. Dede Korkut Destanı: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!" *Millî Folklor,* 122, 2019, s. 8.

kut'un annesi ile birlikte adeta tüm dünya acı çekiyormuş gibi gökyüzünü kara bulutlar kaplamış. Gök gürlemiş, şimşekler çakmış, fırtınalar kopmuş ve her yer altüst olmuş. Bütün bunları yeni doğan bebeğin gücü ile ilişkilendiren halk, korkuya kapılmış. Bununla ilgili halk dilinde kalan aşağıdaki gibi ifadeler mevcuttur.

Korkut tuğan kezinde	Korkut doğacağı zaman
Karaspandı su alğan,	Kara göğü su almış,
Kara jerdi kum alğan,	Kara yeri kum almış,
Ol tuwarda el korkıp,	O doğarken halk korkup,
Tuğannan son kuwanğan.[7]	Doğunca da sevinmiş,

İnanışa göre Korkut'un doğuşuyla rüzgâr dinmiş, bulutlar dağılmış, güneş doğmuş ve dünya sakin bir hale bürünmüş. Halk bunu iyiye işaret olarak kabul edip, "Bu bizi korkutarak dünyaya geldiği için ismi Korkut olsun!" diye, kulağına üç defa seslenerek adını Korkut koymuşlarmış. Efsaneye göre Korkut, doğar doğmaz konuşmaya başlamış. Onun hayatı da doğumu kadar çok özel olmuş. Erken yaşlardan itibaren uçan kuş, koşan hayvan, esen rüzgâr, yağan yağmuru dikkatle inceleyerek, doğa ile iç içe ve konuşarak büyümüş.[8]

Hangi çağ ve toplum olursa olsun, siyasi ve sosyal değişim zamanlarında yaşamış bir kuşağın hayatı her zaman zor olmuştur. Böyle geçiş dönemlerinde, özellikle de büyük kişiliklerin hayatı genellikle sıkıntı içinde geçmiştir. Dede Korkut'un yaşadığı farz edilen VIII-X. Asırlar büyük siyasi ve sosyal çalkantılar ve gelişmelerle doludur. Savaşlar, istilalar ve göçler bu dönemin en dikkat çeken yanıdır. Böyle dönemlerde ruhen ve beden güçlü, dirayetli ve toplum yönünden itibar edilen şahsiyetlere büyük ihtiyaç duyulmaktadır ki, Dede Korkut bu görevi layıkıyla yerine getirmiş ve tarih sahnesinde ismini unutulmazlar arasına yazdırmasını bilmiştir.

Dede Korkut hakkındaki efsaneler, bir zamanlar Türklerin bütünlüğünün bozulmadığı, birbirlerinden ayrı düşmedikleri zamanlarda doğan efsanelerdir.

Seyit Kaskabasov, efsaneyi bir mekânın, bir yerin veya ülkenin, bir boyun veya kabilenin sözlü şeceresi, bir bölgede yaşanan olayların hikâyesi şeklinde tanımlamaktadır.[9] Kazak folklor biliminde efsaneler, belli bir yerle, mekânla ilgili efsaneler, tarihi efsaneler ve "küy" veya ezgi efsaneleri olarak ayrılır. Göz önünde bulundurduğumuz efsaneler arasında Korkut'la ilgili efsaneler çoğunlukla tarihi ve "küy" efsaneleridir.

Bu bağlamda Korkut'un dünyaya gelmesi, Korkut'un kopuzu icat etmesi ve miras olarak bıraktığı *Akku* (Beyaz Kuğu), *Jelmaya* (tek hörgüçlü deve türü), *Elim-ay* (Benim Yurdum), *Halkım-ay* (Benim Halkım), *Sarın* (Melodi), *Targıl Tana* (Alacalı Dana), *Uşardın Uluwı* (Tazının Uluması) adlı ezgilerinin olduğu ve onun adının bir efsaneye dönüşmesi konusuna A. Seydimbek kendi araştırmalarında değinmektedir.[10] Bütün bu ezgiler Korkut'un ölümden kaçışı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır ve Korkut'un ecelden kaçış efsanesi zamanla efsanevi hikâyeye dönüşmüştür. Böyle denmesinin sebebi, uzun zaman

[7] Akseley Seydimbek, *Kazaktın Küy Öneri.* Kültegin. Astana, 2002, s. 249.
[8] Bkz. Andrey Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen.* Moskova: SSSR, 1958; Seyit Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası.* Ğılım, Almatı, 1984; Abdımalik Nisanbayev, "Korkıt Ata Kitabı". *Korkıt Ata ensikloediyalık jiynak.* Almatı: Kazak Ensiklopediya, 1999: 355-456; Seydimbek, *Kazaktın Küy Öneri,* s. 249.
[9] Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası,* s. 89.
[10] Seydimbek, *Kazaktın Küy Öneri,* s. 241.

önce olan bir olayı sanatsal ustalıkla anlatan fakat genellikle kurgusal olan ya da kitabî veya dinî bir hikâyeyi oldukça güzelleştirip (süsleyip), etkileyici şekilde anlatılan nesir eserlerine efsanevi hikâye denmesinden kaynaklanmaktadır.[11]

Korkut, Sır Derya'nın suyuna bakarak, kopuzunu çalarken "Ölüm beni ne kadar yakalamak istese de ben onu buralara uğratmam" diye, kopuzunu aralıksız çalmaya devam etmiş. Korkut'un tesirli ezgilerini can kulağıyla dinleyen ecelin de onun yanına yaklaşamayacağına inanmıştır. Böylece Korkut, ecelden kurtulmanın yolunu kopuz ezgilerinde bulmuştur. Bütün bunlar Kazak folklorunda kendini göstermiştir. Korkut, ölümün önlenemeyeceğini kabul etmek istemez. O, ülkeyi terk eder ve sonsuzluk doğasına sığınır. Ancak dağlar, bozkırlar ve ormanlar onun ölümden kaçamayacağını fark ettirir. Daha sonra, Korkut ladin ağacından ilk kopuzunu yapar ve ilk ezgilerini çalarak sanatla ölümsüz hayatı bulur. Bununla ilgili birçok efsane vardır.

Korkut'un ikinci bir yönü Dede Korkut kitabı ile ortaya çıkmaktadır. Dede Korkut kitabı, Türkçe konuşan halkların kadim tarihini, gelenek göreneklerini, adetlerini, sanatını, hayat tarzını ve şiir geleneklerini yansıtan destansı ve tarihi bir mirastır. Bu kitap, eski çağlardan beri nesilden nesile aktarılan, Türk halklarının yaratıcı geleneklerinde ortaya çıkan destansı şiirlerden oluşan bir koleksiyondur. Bu destanlar kahramanlık geleneğine göre söylense de özünde tarihi gerçekleri barındırmaktadır.

Korkut ismi ve onun hakkındaki efsaneler, bütün Türk halkları arasında yaygındır. Kazaklarda ise Korkut, insanların mutlu ve iyi bir hayatı uğruna mücadele eden, sanatı savaşa karşı kullanabilen ilk *baksı* sayılmaktadır.[12] Kazak efsanelerine göre Korkut, genellikle *küy* yani ezgi atası olarak kabul edilir.

Cırawdın ülken piri Korkıt Ata, Bata alğan barlık baksı askan ata. Tan kalıp jurttın bari turadı eken, Kobızben Korkıt Ata küy tartkanda.[13]	Ozanların yüce piri Korkut Ata Dua aldığı bütün baksıların yüce Ata. Hayran kalıp halkın tamamı bakıyordu, Kopuzuyla Korkut Ata ezgi çaldığında.

Korkut ezgilerini dinlemek için Karakum'dan kırık kız yola çıkıp susuzluktan ölmüş şeklinde bir efsane vardır. Bir başka efsanede Korkut, at yarışında kurban edilecek olan kızı kopuzuyla çaldığı ezgiler sayesinde kurtarmıştır. Bu nedenle M. Avezov, "Türk müziğinin atası Korkut, efsaneleri derin felsefî öneme sahiptir" der.[14]

Bir gün Korkut, insanların ve hayvanların seslerini, doğadaki olaylarla seslerini iletecek yeni bir çalgı aleti yapmak ister. Çok düşünür. Yorgun otururken uykuya dalar ve bir rüya görür. Rüyasında bir meleği görür. O Korkut'a çalgı aleti hakkında, kopuz olarak adlandırılması gerektiği ve nasıl yapılacağı hakkında bir bilgi verir. Korkut uykudan uyanır uyanmaz duyduğu her şeyi yapar. "Kırgız bakşılarının dualarında bu ağaç şöyle nitelendirilir:

[11] Bkz. Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası*, s. 48.
[12] Abdımalik Nisanbayev, "Korkıt Ata Kitabı", *Korkıt Ata ensikloediyalık jiynak*, s. 355-456.
[13] Velihanov, *Bes tomdık şığarmalar jıynağı,* s. 98.
[14] Muhar Auezov, *Korkıt Ata,* Almatı: Aruna, 1999, s. 159.

Karağaydın tübinen, Kayırıp alğan kobızım, Üyenkinin tübinen, Üyirip alğan kobızım. Jelmayanın terisin, Şanak kılğan kobızım. Or tekenin müyizin, Tiyek kılğan kobızım. Kıl kuyrığın tulpardın, İşek kılğan kobızım..[15]	Karagay ağacının kökünden Söküp aldığım kopuzum. Üyenkinin kökünden, Soyup aldığım kopuzum. Jelmaya'nın derisini, Gövde kıldığım kopuzum. Tekenin boynuzunu, Tiyek kıldığım kopuzum. Kılkuyruğunu tulparın, Tel kıldığı kopuzum…

Bahaettin Ögel'in de anlattığı gibi kopuzun yapıldığı ağaç sıradan bir ağaç değildir. Burada adı geçen "karagay" ve "üyenki" ağaçları "çam" veya "sögüt" cinsi ağaçlardandır. Bu efsane Ögel'in kitabında şu şekilde verilir:

"Üyenki ağacının dibinden (tübünden), oyulup alınan kopuzum!
Karagay ağacının dibinden, çekilip alınmış kopuzum!
Kızıl kırcın tobulgu ağacından, perdeni (caşık) yaptığım kopuzum!
Yürük atın kuyruğunun (kılından), tel (içek) kıldığım kopuzum!
Taşta biten ırgay çalısından, kulak kıldığım kopuzum!".[16]

Korkut kobızı eline aldığında enstrümandan inanılmaz melodiler dökülmeye başlamıştır. Kobızın sesini bütün doğa pür dikkat dinlemiştir. Böylece kopuzu yapan da yaygınlaştıran da Korkut olmuştur ve;

Korkıt edi ejelden küy iyesi, Esakay Alaşa'nın auliyesi.[17]	Korkut idi ezelden küy sahibi, Esakay Alaşa'nın evliyası.

Korkut ismiyle ilgili efsanelerde, büyük ezgi ustasının tüm hayatının bir müzik bestelemekle geçtiği belirtilir. Korkut'un tüm hayatı boyunca hayal ettiği tek şey, ölmeyecek, hep yaşamayı sağlayacak bir hayattı, onun için savaşıp ölüme karşı gelebilmekti.

Dede Korkut'un huzurunu kaçıran ölümsüzlük değil, dünyada büyük bir iz bırakma düşüncesi olduğu açıktır. Bu büyük bir felsefi problemdir. XIX. yüzyılın sonunda yaşayan Abay, bilgelik çağrısında bulunduysa, o zaman onun başlangıcı Korkut'ta aranmalıdır. "Öldü deuge bola ma, oylandarşı, ölmeytuğın artına söz kaldırğan" yani "Öldü demek olur mu, düşünsenize, ölmeyen kişi arkasında eser bırakandır." diyen Abay'ın düşünceleri Korkut'un arayış düşünceleriyle uyumludur.[18] Korkut Ata bu tür konulara felsefi analiz bağlamında bakar. Sonsuzluk denilen şey de kanaatimizce budur.

[15] Rauşanbek Bektibayev, "Dede Korkut". *Kazak Adebiyeti*, 1997, s. 5-6.
[16] Bahaettin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt 9. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s.23.
[17] Kazbek Abenov, "Ğasırlar Boyun Şertkendey. Sır boyunda Korkıt Ata Eskertkkişi Aşıldı". *Kazak Adebiyeti*, 1980, s. 3-4.
[18] Bkz. Muhtar Auezov, *Abay Ensiklopediya*. Almatı: Kazak Ensiklopediya, 1995. s. 245-247.

Velihanov, Korkut'un ölüme karşı olmasının temelinde de eski Orta Asya kabilelerinin dünyaya bakış açılarının izlerin aramaktadır. Eski kabileler bir insanın ölümünden sonra da yaşadığına inanmışlardır ve ölümü yaşamın bir uzantısı olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle, ölen insanın mezarına hayattaki ihtiyaç duyulan yiyecek, kıyafet, at ve kuşamları, silah türleri gibi her şeyi öldükten sonra da kullanacağını düşünerek birlikte gömmüşlerdir. Bu inanç dizisi yakın zamanlara kadar Kazaklar tarafından korunmuştur. Bunlardan biri, Korkut'un "ölü desem ölü değil, diri desem diri değil" şeklinde kabul etmesidir.[19]

Üzerinden bu kadar zaman geçmiş olmasına rağmen hala isminin tüm Türk halkları arasında yaşıyor ve yaşatılıyor olması, Dede Korkut'un ölümsüzlüğünün bir göstergesidir. Zira Seyyit Seyfullah Nizamoğlu'nun "Bu aşk bir bahri ummandır" ilahisindeki:

Biz aşığız biz ölmeyiz
Çürüyüp toprak olmayız
Karanlıklarda kalmayız
Bize ley-ü nehar olmaz[20]

deyişi mucibince o, kıyamete kadar insanların belleğinde hep canlı kalacaktır. Keza O, Yunus Emre'nin de ifade ettiği üzere

Yunus öldü diye salâ verirler
Ölen hayvan imiş âşıklar ölmez

felsefesiyle de örtüşen ölümsüzler kervanına katılmıştır. Bu anlamda Dede Korkut, arzu ettiği, istediği ölümsüzlüğe kavuşmuştur.

KORKUT VE ŞAMANİZM / TENGRİ DİNİNİN TEMSİLCİSİ

Korkut'un kişiliği hakkında söz ederken, İslamiyet öncesi Türklerin dinini, inançlarını ve Türklerin bütünlüğünü dikkate almadan meseleyi açık olarak anlamak zordur. Ayrıca, hangi dönemde, ne tür sosyal olaylar içinde yer aldığı oldukça önemlidir ve bu açıdan da Korkut tarihi bir kişiliktir.[21] Bu bağlamda Korkut kişiliğinin Türk halklarının tarihindeki yeri oldukça önemlidir.

Korkut adıyla ilgili birçok sözlü ve yazılı kaynakları sistemleştirmeye ve onların içeriğini birleştirmeye çalıştığımızda, öncelikle onun kim olduğu, yaşadığı dönemde ne gibi siyasi ve sosyal faaliyetlerde bulunduğu, tarihte yaşayan biri mi ya da hayali, dinî veya sanatsal bir kahraman mı şeklindeki sorular ortaya çıkacağı bir gerçektir. Bu sorular birkaç kısa açıklamayla çözülemez, çünkü Korkut ismiyle ilgili verilerin birçoğu doğruluktan çok efsanevi nitelik taşımaktadır. Türk halklarının efsanelerine, menkıbelerine, mitlerine, şaman motiflerine, atasözlerine, şiirlerine, müzik mirasına, destanlarına, yani genel olarak birçok folklor türünün temeli haline gelen böyle bir şahsiyet tarihte yaşamıştır. Her durumda, bunun arkasında güçlü bir fenomen olduğu gerçeği vardır.

Bilinen tüm bilimsel kaynaklara göre, Korkut gizemli, kutsal ve çok yönlü bir kişiliktir. O bir *baksı*, geleceğin bir öngörücüsü, bir şifacı, bir şair, bir ezgi ustası, bir kabile ve aşiret danışmanı, bilge bir adam,

[19] Geniş bilgi için bkz. Velihanov, *Bes tomdık şığarmalar jıynağı*, s. 48-71.
[20] Seyyid Seyfullah Nizamoğlu, *Külliyatı I Manzum Eserler,* haz. Arzu Meral. İstanbul: Revak Kitabevi, 2014, s.190.
[21] Mircea Eliade, *Le Chamanisme: et les techniques archaïques de l'extase*, Paris: Éditions Payot, 1951, s. 64.

karşılaştığı tüm engellerle başa çıkabilmiş cesur bir adam, hanın danışmanı, bir elçi, saygın bir memurdur. *Ata, dede, evliya, baksı, dâhi* kelimeleri Korkut adıyla doğrudan ilgili tanımlardır. Buna ek olarak, *pir, baba, er* gibi isimlendirmeler de vardır.

Doğudan batıya kadar uzanan modern Türk halklarının sözlü ve yazılı kaynaklarında yer alan bu tanımlar çelişkilidir. Zira o, bir taraftan geleneksel Türk dini inancına bağlı biri olarak takdim edilirken, bir yandan da İslam'a bağlı bir insan olarak takdim edilmektedir. Bir yandan Korkut, kabilenin çıkarlarını koruyan bir kişidir, diğer yandan bir bütün olan devletin siyasi bir figürüdür. Bu kavramları bir kişiye yakıştırıp tarihi bir döneme sığdırmak imkansızdır. Ancak bu veriler tarihsel aşamalarına göre toplumsal ve sosyal olaylar, siyasal değişimlerle bağlantılı olarak gerçek bir tarihi kişiliği değil, onun hakkındaki halkın zihnindeki kavramı zaman sınırlarına göre ele alınacak olursa belirli bir fikir birliğine varılabilir. Bu, neticede, Korkut imajının halk anlayışındaki bir evrimi olur. Bu konuda çok ilginç bir veri bulunmaktadır. Efsaneye göre, Korkut çok uzun bir süre yaşamıştır. Reşîdüddin ile Ebulgazi Bahadır Han'a göre, Korkut iki yüz doksan beş yaşına kadar yaşamıştır[22]. Bunun nedeni, Korkut'un hayatının ve faaliyetinin evrensel olması ve farklı dönemlere, siyasi ve sosyal olaylara kadar uzanmış olmasından dolayı onun yaşını uzatmak için olmuş olmalıdır. Buna ek olarak, baksılar uzun yaşarlar, onlar aslında hiç ölmezler şeklindeki anlayıştan da kaynaklanmış olabilir.

Yaklaşık üç asırlık bir sürenin içinde Korkut'un yaşadığı dönem kaçıncı yüzyıl olabilir? Verilere bakılacak olursa "Dede Korkut Kitabı"nın girişinde (Korkut'un nasihatleri) Korkut, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında yaşamıştır diye gösterilmektedir.[23] *Reşîdüddin'in* "Câmiu't-Tevârîh" *adlı* tarihi şeceresinde o, Oğuz hükümdarlarının onuncu neslinden Kayı İnal Han'ın çağdaşıdır.[24] Bu verileri Ebulgazi Bahadır Han daha da ayrıntılı biçimde açıklar. Oğuz hükümdarlarının tarihi sırasını Korkut dönemini tanımlamakla doğrudan ilgisi olması nedeniyle, daha ayrıntılı olarak değinmek gerekir.

Andrey Kononov bu hususta şöyle demektedir; "Oğuz Han'dan başlayarak (yedinci hükümdar) Ouzi Yavi Han'a kadar tam bizim zikrettiğimiz gibi olmuştur. Şimdi İnal Han hakkında konuşalım. İnal Han döneminden başlayarak bizim yazmış olduğumuz bu kitaba (1659-1661) kadarki dönemde hiçbir yalan yoktur. Ancak Ouzi Yavi Han ile arada kaç yıl geçtiğini belirleyemiyoruz. Bu nedenle bu konuda fazla konuşmamalıyız. Ayrıca, Oğuz Han'ın Kayumarıs döneminde yaşadığı, Korkut'un ise İnal Han'ın veziri olduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed'in dayısı Abbas'ın torunları Bağdat'ı beş yüz yıl yönetmiştir. Korkut onların zamanında yaşamıştır."[25]

Bu bilgilere göre Korkut vezirdir. Aslında Han danışmanı olarak görev yapmıştır. Ebulgazi'nin çalışmasında Korkut, beş hanın çağdaşı olmuştur. Onlar: İnal Yavi, en küçük oğlu Dulı Kayı, onun küçük kardeşi Köl Erki, onun damadı hem yeğeni olan Tuman Han ve onun oğlu Kanlı Yavi.[26]

Kaynaklara göre Korkut'un hayatı Oğuz kabilelerinin ve Oğuz kağanlarının tarihsel dönemleriyle ilişkilidir. Buna rağmen, VII-XIII. yüzyıllar aralığında yaşayan tarihi kişiliklerle birlikte anılmaktadır.

[22] Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen,* s. 48-49.
[23] Ergin, *Dede Korkut Kitabı,* s. 73.
[24] Rustam Şukurov, *Fazallah Raşid ad-Din. Oğuz-name*. Baku: Elm, 1987, s. 70.
[25] Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen*, s. 55-56.
[26] Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen,* s. 60.

Korkut ismi İslamiyet'i kabul etmiş Türk halkları arasında da geçiyordu. Örneğin, XV. yüzyıldaki Nevaî'nin eserinde, "Korkut hakkında fazla bir açıklamaya gerek yok, onun adı tüm Türk halkları tarafından yaygın olarak bilinmektedir" denilmiştir.[27] Gerçekten de Korkut, İslamiyet'i kabulünden sonra Oğuz kabilesinde doğmuş olsaydı, onun şaman ideolojisinin ana temsilcisi olduğunu iddia etmek mantıksız olurdu. Bilindiği gibi Oğuzların eski yerleşim mekânı olan Kazakistan ve Orta Asya'da Korkut, ilk *baksı* olarak anılmaktadır.

Radlov'un yaklaşımına göre, İslam dinini kabul eden birine kopuz çaldırıp ecele karşı koymak imkânsızdır.[28] Bu nedenle Korkut, Oğuzlar İslam dinini kabul etmeden önce yaşayan bir kişidir demek daha mantıklıdır ve bu IX. yüzyıldan sonrası olması mümkün değildir. Ancak böyle bir durumda Korkut'la ilgili veriler doğru sistemleştirilmiş olup belli bir düzene girecektir. Kanaatimizce Korkut'un ecele karşı koymasını bir mecaz olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Müzik aleti çalmak ve ezgi bestelemek İslam'a ters bir davranış da değildir. Yani Kopuz çalmayı İslam dışı bir yaklaşım gibi kurgulamak gerçekçi değildir. Ancak Dede Korkut'un IX. yüzyılda yaşamış olacağı düşüncesi gerçekçi olabilir.

X. yüzyıldan sonra batıya doğru göç eden Oğuzların İslam dinini kabul ettikleri bilinmektedir. Elbette, daha önceki dini inançlarını koruyan küçük bir grup ve kabilelerin olduğu gerçeği de vardır. Ancak böyle küçük bir grup, Korkut gibi güçlü bir kişiyi tarih arenasına getirip onu Kıpçak ve Oğuz gruplarındaki Türklere tam olarak kabul ettirmeleri mümkün değildir. Bu nedenle, Korkut'un tarihi çevresini henüz İslam'ı kabul etmemiş olan Oğuzlar ve Kıpçaklar arasında aramak makul olabilir. Bu dönemler içinden özellikle VIII. yüzyıl üzerinde durmak gerekir. Çünkü Korkut hakkında ortaya konulan verilerin çoğu, özellikle sözlü efsaneler ve menkıbeler, İslam'a karşı tezat düşünceleri içermektedir. Korkut'un kadere karşı gelmesi ve ölüme karşı savaş açması ve ölümsüzlüğe giden yolu araması gibi hususlar İslam inancı ile bağdaşmaz. Çünkü Kur'an'ı Kerim, "Her nefis ölümü tadacaktır" ayetinde (Ankebut, 29/57) bütün canlıların ölümlü olduğunu açıkça beyan etmektedir. Maddi ve fiziki anlamda ölümsüzlük söz konusu değildir. Ancak şehitlik konusu bu mevzunun dışındadır. Keza manevi ölümsüzlükte bu kabildir.

Bu bağlamda, geleneksel Türk dini inancından İslamiyet'e geçiş arasında, farklılıklara rağmen bir yakınlığın olduğunu da söylemek mümkündür. Burada bir dinden başka bir dine geçiş süreci söz konusudur. İnsana ilham ve enerji veren kutsal kavramlar zamanla değişmiştir. Pastoral bir dinin, Gök Tengri inancının ideolojik temelleri, Müslüman ilkeleri ile harmanlanarak, dönüşmüştür. Dikkatlerini İslam'a çeviren eski göçebelerin tarihi buna şahitlik etmektedir. Sıkıntıya düştüklerinde manevi varlıklardan yardım istemek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek gibi halkların hâlâ unutulmayan günlük geleneğidir. Korkut, hayat ve ölüm arasındaki uyumun sembolü haline gelmiş ve her iki dünyanın ortak kahramanı olmuştur.

Ölü desem ölü emes, Tiri desem tiri emes. Ata Korkıt auliye[29]	Ölü desem ölü değil, Diri desem diri değil. Ata Korkut evliya.

[27] Jirmunskiy, *Oğuzskiy Geroiçeskkiy Epos,* s. 66-69.
[28] Vasiliy Radlov, *Obraztsı Turkskiy Narodnoy Literaturı*, Cilt 5. Sankt-Peterburg: tip. Akad. nauk, 1907, s.46-47.
[29] *Radlov, Obraztsı Turkskiy Narodnoy Literaturı*, s. 48.

Tanrı ile doğrudan bağı olan *baksı*nın kesin olarak ölümü ve bu dünya ile bağlarını koparması mümkün değildir. Ölü baksının ruhu, hayatta kaldığı dönemdekinden daha iyi olmazsa daha kötü de olmayacaktır. Aksine, ölen baksı tanrılara daha yakın olur, dünyadaki baksıların gerçek efendisine dönüşür ve onlara destek olur. Tanınmış baksılar, öteki dünyaya göçtüklerinde "pir", "ata", "kutsal güç", "ervah" olarak anılmaya başlarlar. Korkut'un baksıların pirine dönüşmesi ve her iki dünyaya ait olması bununla ilgilidir.

Saken Seyfullin, Korkut kişiliği ile ilgili olarak, "Kazaklar arasındaki en eski baksı ve en güçlüsü Korkut olarak kabul edilir. Korkut baksıların atasıdır." Demiştir.[30] Seyit Kaskabasov "Mif pen Aspananın tarihiliği" yani "Mit ve Apsan'ın tarihîliği" makalesinde şöyle demektedir:

> "Korkut'un eceli yenmesi veya ona yenilmesi, insanoğluna ateş yakmayı, giyinmeyi, hayvancılığı, arazi işlemeyi, silah ve müzik aletleri yapmayı ilk öğreten olması ve onları diğer doğal güçlerin elinden alıp (çalıp, korkutup, kandırıp, büyüleyip) vermesi, belirsiz gizemli güçlerle ilişkilidir. Hatta onlarla karşılaştırıldığında, ilk baksının yükü çok ağırdır. İnsanlığın hayatı Tanrı'nın elindedir. Korkut bu işe karışır. Böyle bir "kültürel hizmet" de Korkut'ın eylemlerinde açıkça görülmektedir. O, ölümden kaçıp Sır Derya'ya geldikten sonra devesini kesip onun derisinden ilk kez kopuz yapmıştır. Eceli kendisine yaklaştırmamak için kopuzuyla ezgiler çalar ve böylece ilk kez ezgi melodilerini ortaya koyar. Başka bir deyişle Korkut, ilk kopuz aletini yapan ve ilk ezgileri oluşturan yapımcıdır.[31]"

Aynı zamanda, "ata", "dede" kelimeleri de ilk ata kavramlarıyla sürekliliği yansıtmaktadır. Vladimir Basilov, bu fikri, "kültürel kahramanın" sonsuza kadar yaşayan özellikleriyle ilgili Korkut'la ilişkilendirerek yazan bilim adamı idi.[32]

Aweli baksı pir Korkut Ata, Tileytin medet ber dep ketse kata[33]	Evveli baksı pir Korkut Ata, Dilemeye yardım ver deyip gitse kata.

Bu ifadeler, Korkut'un ilk baksı olarak değerlendirilmesi ile ilgilidir. Daha önceki baksıların isimleri, sadece birkaç baksılık şiirlerinde cinlerle perilerin hükümdarı, onların sahibi olarak korunmuş olmalıdır. İşte, Korkut hayattayken öteki dünya ile öldükten sonra da bu dünya ile temas halinde olmuş, "ölü dese ölü değil, diri dese diri değil" arada olan bir kişiliktir, iki dünya arasındaki elçi ve kaynaştırıcı olmuştur denebilir. Hem yaşarken hem de öldükten sonra insanlığı felaketlerden, ölümden ve hastalıklardan koruduğuna inanılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

VIII-IX. yüzyıllarda Sır Derya bölgesinde yaşayan Oğuz-Kıpçak kabileleri arasında doğan Dede Korkut hakkındaki efsane, yüzyıllar boyunca nesilden nesile ulaşıp manevi bir hazine olarak günümüze kadar tarihsel, etnografik ve başka açılardan da değerini kaybetmemiş oldukça değerli bir mirastır. Türkolog Konıratbayev'e göre "Dede Korkut" hakkında yaklaşık 314 ilmî araştırma ve 462 eser yazılmıştır.

[30] Bkz. Saken Seyfullin, *Şığarmalar*. Cilt 6. Almatı: Rauan, 1992, s. 779.
[31] Kaskabasov, "Mif pen Apsananın Tarihiylığı". *Kazak Folklorının Tarihiylığı*, 1993, s. 93.
[32] Vilademir Basilov, *Korkut. Mifi Narodov Mira*, Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, Cilt 2, 1982, s. 5.
[33] Alkey Marğulan, *Ejelgi Jır Anızdar*. Almatı: Jazuşı, 1985, s. 105-107.

Ancak Salahattin Bekki ise Türkiye'deki çalışmaların 1500 civarında olduğuna dair bir bibliyografya kitabı yayınladığını da belirtmek gerekir.[34]

Türk halkları arasında Dede Korkut'u tanımayan, bilmeyen kimse yoktur. Dede Korkut hakkında araştırmalar yapıp ilmî yazılar yazan bilim adamları, akademisyenler, tarihçiler, edebiyatçılar araştırmalarına Dede Korkut'un efsanevi veya tarihi bir kişi olup olmadığı hakkındaki soruların cevaplarını bulmaya çalışmıştır. Dede Korkut, yüzyıllardır halk tarafından kutsal bir şahsiyet, bilge, tanınmış bir şair, ezgi ustası, halk efsaneleri kahramanı, yaşadığı dönemde ileri düşünceli bilgin olarak kabul edilen ve arkasında bilgeliğin mirasını bırakan tarihi bir kişiliktir. Dede Korkut hakkında birçok araştırma yapan Türkolog Mırzatay Joldasbekov şöyle der:

> "Dede Korkut ile ilgili tarihi olayların ve efsanelerin kaynağı, Sır Derya bölgesidir. Bu nedenle Dede Korkut'un mezarı bulunan yere Dede Korkut için yeni bir anıt yapılması, eski Türk halklarının geçmişiyle yaşam biçimini sonraki nesillerin tanıyıp bilmesini sağlayacaktır"[35].

Dede Korkut'un kabri, manevi mirası sebebiyle Türk halklarını bir araya getirme gücüne sahiptir. Dede Korkut, Abay'ın da vurguladığı gibi Türk halkları arasında kalıcı bir iz bırakmak suretiyle felsefi anlamda ölümsüzlük şerbetini içmiştir.

Kazakistan'daki Dede Korkut kabri ve anıtı Kızılorda bölgesi Karmakşı ilçesindeki Korkut istasyonuna 3 km mesafede yer almaktadır. Dede Korkut Türbesi, İslamiyet öncesi Türk mimari tarzıyla inşa edilmiştir. Eski mezar yerine modern Dede Korkut mezar külliyesi inşa edilmiştir. Tesis bünyesinde bir müze bulunmaktadır. Müze fonunda yaklaşık 700 parçalık eser sergilenmektedir. Müzenin sergisinde Dede Korkut'un yaşadığı dönemin tarihi ve kültürü hakkında bilgi veren materyaller yer almaktadır. Bu anıt kompleksi, tüm Türk halklarına ortak kutsal mekânlardan biri olarak sayılmaktadır.

Bugüne kadar, Türk Dünyasında yüksek itibarını koruyan ve halk arasında saygı gören Dede Korkut adı, mezarı ve anıtı günümüzde Türk Dünyasının maneviyatına güç katan, ulusal kimliği ve ulusal kodu koruyan önemli mabet yeridir. Dini fenomenolojide Dede Korkut kutsal şahsiyet olarak ele alınırken, mezarı ve anıtı kutsal yer, kutsal alan kategorisine atfedilir. Bu nedenle Dede Korkut kutsal bir fenomen olarak kabul görmektedir.

Dede Korkut'un hitabet sanatındaki ustalığı, şairliği ile ezgi ustası olması, yaşadığı dönemlerde halk tarafından çok iyi bilinmiş ve onun ününün daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur. Böylece, ölümünden sonra onun hakkında efsanelerin ortaya çıkışı ve sanatsal bir dille ifade edilen efsanevî hikayelere dönüşmesi bunun en bariz göstergesidir. Neticesinde, Dede Korkut hakkında, "Korkut'un Dünyaya Gelmesi", "Korkut'un Ecelden Kaçması", "Korkut'un Kobızı Oluşturması" ve sözlü edebiyattaki diğer efsaneler ise onun tarihi ve manevi gücünü ortaya koymaktadır.

Dede Korkut'un tüm Türk toplumlarında çok yüceltilmiş olmasının arkasında Türk halkının vefasını da görmek gerekir. Milletçe vefalı olmanın altını kalın harflerle çizmek gerekir. Zira bu toplumsal erdemin en bariz göstergesidir ve de İslam'ın telkin ettiği bir özelliktir. En bunalımlı ve buhranlı dönem-

[34] Bkz Salahattin Bekki, *Dedem Korkut Kitabı: Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Berikan Yayınları, 2015.
[35] Mırzatay Joldasbekov, "İyisi Türikke Ortak Oyşıl Abız", 1992, s. 11-14.

de kendine gol gösteren, dua eden, nasihat eden, kopuzun nameleriyle insanları farklı alemlere götüren, yeri geldiğinde dinlendiren, eğlendiren, kimi zaman ikaz eden ak sakal Korkut Ata'ya Türk toplumu her zaman hürmet etmiş ve onu hakkettiği şekilde de yüceltmiştir.

KAYNAKÇA

Abdulla, Kemal. *Yarımçıq Elyazma-Ruman*. Baki: Mütərcim, 2012.

_____. *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

_____. *Dede Korkut Kitabı'nın Poetikasına Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Abenov, Kazbek. "Ğasırlar Boyun Şertkendey. Sır boyunda Korkıt Ata Eskertkkişi Aşıldı". *Kazak Adebiyeti*, 1980.

Akyüz, Çiğdem. "Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları," *Turkish Studies* 6/4, 2011, ss. 15-26.

Auezov, Muhtar. *Abay Ensiklopediya*. Almatı: Kazak Ensiklopediya, 1995.

_____. *Korkıt Ata*. Almatı: Aruna, 1999.

Basilov, Vladimir. *Korkut. Mifı Narodov Mira*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, Cilt 2, 1982.

Bekki, Salahattin. *Dedem Korkut Kitabı : Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Berikan yayınları, 2015.

Bektibayev, Rauşanbek. "Dede Korkut". *Kazak Adebiyeti*, 1997: 5-6.

Bilgin, Azmi. "Muharrem Ergin," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. Basım, EK-1. Cilt, Ankara: 2020, ss. 414-415.

Daşdemir, Muharrem. "Dedem Korkut Kitabı. Genel Değerlendirme", *Belleten*, 2010-II, ss. 67-90.

Diez, Steven. *Der neuintdeckte ouguzische Cyklop*. Hall-Berlin: Halle: In Commission der Buchhandlung des Hallischen Waisenhauses, 1815.

Divayev, Abubakir. *Eşe o mogile Horkut-Ata*. Taşkent: ZVOAO, 1896.

Ekici, Metin. "3. Dede Korkut Destanı: Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!" *Millî Folklor* 122, 2019: ss. 5-13.

Eliade, Mircea. *Le Chamanisme: et les techniques archaïques de l'extase*. Paris: Éditions Payot, 1951.

Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabi. I. Giriş, metin, facsimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958.

Gökyay, Orhan Şaik. *Dede Korkut*. İstanbul: Kültür, 1973.

Gökyay, Orhan Şaik. *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi, 1973, s. CCXVI.

_____. "Dede Korkut," *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul, 1994, ss. 77-80.

İskakov, Baltabay. *Korkıt Ata Kıtabı*. (Türkçeden çeviri) Almatı: Jazuşı, 1994.

Jirmunskiy, Vladimir M. *Oğuzskiy Geroiçeskkiy Epos*. Leningrdad: Nauka, 1974.

_____. 'Dede Korkut Kitabı/Kitab-ı Dedem Korkut' Oğuz Kahramanlık Destanı ve 'Kitab-ı Korkut' çev. Atilla Bağcı, *Türk Dünyası*. Sayı 41, Bahar/Spring 2016, ss. 51-91.

Joldasbekov, Mırzatay. "İyisi Türikke Ortak Oyşıl Abız". 1992: ss. 11-14.

Kaskabasov, Seyit. *Kazaktın Halık Prozası*. Almatı: Ğılım, 1984.

_____. "Mif pen Apsananın Tarihiylığı". *Kazak Folklorının Tarihiylığı*, 1993: 93-98.

Kononov, Andrey. *Rodoslovnaya Turkmen*. Moskova: SSSR, 1958.

Korkıt Ata Kitabı. Almatı: Jazuşı. 1994.

Nisanbayev, Abdımalik. "Korkıt Ata Kitabı". *Korkıt Ata ensikloediyalık jiynak*. Almatı: Kazak Ensiklopediya, 1999: ss. 355-456.

Marğulan, Alkey. *Ejelgi Jır Anızdar*. Almatı: Jazuşı, 1985.

Nizamoğlu, Seyyid Seyfullah. *Seyyid Seyfullah Külliyatı I Manzum Eserler*, haz. Arzu Meral. İstanbul: Revak Kitabevi, 2014.

Ögel, Bahaettin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Cilt 9. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Radlov, Vasiliy. *Obraztsı Turkskiy Narodnoy Literaturı*. Cilt 5. Sankt-Peterburg: tip. Akad. nauk, 1907.

Rossi, Ettore. *Il Kitabi Qorkut. Racconti epico cavallereschi dei Turchi Oguz*. Vatikano: View via Publisher, 1956.

Rzayev, Anar. *Dede Qorkud*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.

Seydimbek, Akseley. *Kazaktın Küy Öneri*. Astana: Kültegin, 2002.

Seyfullin, Saken. *Şığarmalar*. Cilt 6. Almatı: Rauan, 1992.

Şukurov, Rustam. *Fazallah Raşid ad-Din. Oğuz-name*. Baku: Elm, 1987.

Velihanov, Şokan. *Bes tomdık şığarmalar jıynağı*. Cilt 1. Almatı: Atamura, 1985.